

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9:35.088.6

DOI 10.36919/3041-1149(Print).10.2025.101-106

Н. А. Лугіна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
email: natali.lugina7@gmail.com

ORCID 0000-0001-6005-2943;**Л. В. Омельчук,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
email: o.l.v.0328@gmail.com

ORCID 0009-0002-4413-0272;**В. О. Підгородецький,**

здобувач вищої освіти,
Державний податковий університет
email: valintin2002mu@gmail.com
ORCID 0000-0001-7812-7384

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ПРИВЛАСНЕННЮ В СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено комплекс кримінально-правових і кримінологічних засад запобігання привласненню майна службовими особами, передбаченого ст. 191 КК України. Наголошено, що це правопорушення має підвищений рівень суспільної небезпеки, оскільки посягає на стабільність механізму державного управління, деформує функціонування публічної служби та підриває довіру громадян до владних інституцій. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах воєнного стану, коли ефективність і прозорість управління державними ресурсами стає критично важливою для забезпечення обороноспроможності, економічної стійкості та гуманітарної підтримки населення.

Проаналізовано правову природу привласнення як форми корисливого службового зловживання, вчиненого через використання посадовою особою своїх повноважень всупереч інтересам служби. Наведено типові способи реалізації цього злочину, встановлені судовою практикою, зокрема маніпулювання обліковими документами, розпорядження ввіреним майном у приватних інтересах, підроблення фінансової звітності, використання проміжних організацій для приховування реального руху активів.

Досліджено криміногенні чинники, які сприяють вчиненню привласнення: індивідуально-психологічні характеристики службовців, їхня ціннісна орієнтація, організаційні недоліки в структурі управління, недостатній внутрішній контроль, прогалини в регламентації процедур розпорядження державними ресурсами, надмірна автономність посадових осіб і слабкість механізмів зовнішнього нагляду. В умовах воєнного стану, як підкреслено авторами, додаткові ризики зумовлені спрощенням контрольних процедур, оперативністю закупівель і значними обсягами переміщення матеріальних цінностей і гуманітарних вантажів.

Обґрунтовано, що ефективна система запобігання повинна розглядатися як багаторівнева структура, яка охоплює кримінально-правові, організаційні, управлінські, фінансові й оперативно-розшукові інструменти. Авторами підкреслено, що превентивний ефект забезпечує не стільки суворість кримінальних санкцій, скільки невідворотність викриття протиправної поведінки, дієвість контролю та аудитів, цифровізація облікових процесів, впровадження антикорупційного комплаєнсу й сучасних систем фінансового моніторингу. Зроблено висновок, що реальна протидія привласненню можлива лише за умови узгодженості інституційних механізмів, удосконалення процедур управління державним майном і формування культури нульової толерантності до корупційних практик.

Ключові слова: привласнення, службова діяльність, службова особа, корисливі злочини, кримінально-правова відповідальність, кримінологічні детермінанти, запобігання, службова корупція.

Постановка проблеми та її актуальність. Привласнення майна службовими особами є одним із найбільш поширених і суспільно небезпечних правопорушень у сфері службової діяльності, оскільки посягає на засади публічного управління та підриває довіру до державних інституцій. В умовах воєнного стану ця проблема набуває особливої гостроти, адже значне розширення обсягів матеріальних ресурсів, гуманітарної допомоги й оборонних закупівель супроводжується спрощенням процедур контролю та підвищеною автономією посадових осіб. Це створює додаткове криміногенне середовище для реалізації корисливих намірів. Попри наявність кримінально-правових заборон, механізми запобігання привласненню залишаються недостатньо ефективними через недосконалість внутрішнього аудиту, слабкість управлінських процедур, толерантність до службових зловживань і фрагментарність превентивної інфраструктури. Вирішення цієї проблеми потребує комплексного аналізу чинників, які її зумовлюють, та удосконалення взаємодії кримінально-правових, організаційних і кримінологічних заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінально-правової протидії привласненню в службовій сфері відображена в працях Ю. Левченка, Т. Миронюк, Н. Головкіної, Р. Вовченка, Б. Головкіна, Т. Козлової та ін. Дослідники акцентують на правовій природі діяння, особливостях кваліфікації, системних вадах контролю й організаційного середовища, що зумовлюють корисливі зловживання. У науковій літературі підкреслюється латентність таких злочинів, залежність їхнього поширення від ефективності внутрішнього аудиту, прозорості управлінських процедур і рівня інституційної відповідальності. Окремі автори наголошують на потребі в гармонізації національних превентивних механізмів із міжнародними стандартами боротьби з економічними злочинами. Водночас комплексні міждисциплінарні дослідження, що поєднують кримінально-правовий і кримінологічний підходи до запобігання привласненню в контексті воєнного стану, залишаються недостатньо розвиненими, що зумовлює актуальність обраної тематики.

Метою дослідження є формування комплексного науково обґрунтованого підходу до системи запобігання привласненню в службовій діяльності за рахунок аналізу правової природи злочину, визначення його ключових детермінант та оцінювання ефективності кримінально-правових, організаційних, управлінських і процесуально-оперативних механізмів превенції, особливо в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності становлять підвищену суспільну небезпеку, оскільки посягають на стабільність механізму державного управління та підривають суспільну довіру до влади. Варто наголосити, що в умовах воєнного стану вимоги до доброчесності та належного виконання службових повноважень набувають особливої актуальності, адже від ефективності діяльності службових осіб залежить забезпечення верховенства права та сталість функціонування державних інституцій. У цьому контексті встановлення кримінальної відповідальності за найнебезпечніші прояви службової протиправності є вагомим передумовою охорони публічної влади та підвищення ефективності запобігання таким правопорушенням.

Як справедливо зазначають Ю. Левченко й Т. Миронюк, правова природа діяння, передбаченого статтею 191 КК України, полягає в тому, що службова особа незаконно звертає ввірене чи підконтрольне їй майно на свою користь або на користь третіх осіб, діючи через зловживання наданими повноваженнями. Особливістю такого посягання є те, що винна особа користується легальним доступом до майна, отриманим у зв'язку зі службовою діяльністю, але реалізує його всупереч установленим правилам та інтересам служби, перетворюючи чуже майно на об'єкт власного протиправного збагачення [5, с. 130].

На нашу думку, структура складу злочину, передбаченого статтею 191 Кримінального кодексу України, демонструє органічне поєднання корисливого мотиву зі спеціальним статусом службової особи [4]. Саме тому межі кримінальної відповідальності повинні бути чітко окресленими, щоб уникнути невиправданого розширення чи звуження криміналізації та забезпечити коректне розмежування цього діяння від інших форм посягань на власність і суміжних службових злочинів.

Судова практика засвідчує, що найбільш поширеними способами привласнення є пряме вилучення майна, неправомірне перерахування бюджетних коштів, завищення вартості товарів чи робіт, використання фіктивних операцій або підставних постачальників [7]. Варто наголосити, що у воєнних умовах ці способи доповнюються ризиками неправомірного використання гуманітарної допомоги, матеріально-технічних ресурсів та обсягів воєнних закупівель.

Однак, як підкреслює Б. Головкін, кримінально-правова відповідальність сама собою не здатна забезпечити належний рівень попередження службових корупційних посягань без існування ефективної превентивної інфраструктури. Кримінальна норма фіксує заборону та визначає санкцію, але не усуває соціальних, організаційних і процедурних умов, які формують можливість і мотивацію до вчинення злочину [2]. Тому аналіз заходів запобігання привласненню має принципове значення для формування комплексної моделі протидії.

Кримінологічні дослідження одноставно підкреслюють, що службове привласнення зумовлюється не лише індивідуальною девіантною поведінкою, а й системними вадами інституційного середовища. Серед найбільш значущих детермінант науковці зазначають низьку ефективність внутрішнього контролю, розмитість управлінської відповідальності, толерантність до корупційних практик, низький рівень правової культури та недосконалість процедур доступу до державних ресурсів.

Р. Вовченко слушно зауважує, що в службовій сфері високий ризик вчинення привласнення пов'язаний із дисбалансом між обсягом повноважень і рівнем контролю. Чим більш автономно особа розпоряджається матеріальними цінностями, тим вищою є імовірність реалізації корисливих мотивів, особливо за відсутності прозорих процедур [1]. Зі свого боку Ю. Левченко і Т. Миронюк акцентують на соціально-психологічних чинниках: звичності дрібних зловживань, відчутті безкарності, корпоративних корупційних традиціях [5]. Проте, на наше переконання, зазначені чинники не вичерпують усього комплексу причин, що формують сприятливе середовище для таких посягань. Важливу роль відіграє також інституційний контекст: рівень організаційної культури, ефективність внутрішнього аудиту, наявність дієвих механізмів реагування на порушення, а також готовність керівництва запобігати конфліктам інтересів. Лише поєднання індивідуальних, соціальних і структурних детермінант формує той криміногенний простір, у межах якого службова особа може реалізувати корисливі наміри.

Як підкреслює Т. Козлова, у період воєнного стану ситуація ускладнюється тим, що значна частина контрольних процедур спрощується або скорочується для забезпечення оперативності ухвалення рішень і мобільності управління. Це створює сприятливий фон для привласнення гуманітарних і матеріальних ресурсів, оскільки ослаблення внутрішнього аудиту, зменшення перевірок і підвищений рівень довіри до посадових осіб розширюють можливості для реалізації корисливих намірів. У таких умовах виникає об'єктивна потреба у впровадженні додаткових кримінально-правових і організаційних превентивних механізмів, зокрема вдосконаленні систем обліку, моніторингу, прозорості процедур та запровадженні спеціальних гарантій відповідальності в оборонній і гуманітарній сферах [3].

До кримінально-правових заходів запобігання належать як норми кримінального закону, так і спеціальні правові інструменти, які спрямовані на стримування злочинів ще на підготовчій стадії. Чіткість визначення складу злочину, тяжкість санкцій, невідворотність кримінальної відповідальності становлять фундамент загальної превенції. Водночас сучасна доктрина слушно відходить від уявлення, що суворість покарання є ключовим стримувальним чинником. Суворі санкції мають значення на рівні загальної превенції, однак вони не є дієвими без своєчасного виявлення правопорушення та впевненості службової особи в реальному ризику бути викритою. Як зазначають Н. Реплюк та В. Копча, застосування оперативно-розшукових заходів і спеціальних слідчих дій формує саме той превентивний ефект, який збільшує ймовірність виявлення й документування протиправної діяльності, а отже, стримує її прояв [6].

На наше переконання, значну роль у системі запобігання відіграють заходи, які формально не належать до кримінально-правових, але безпосередньо впливають на можливість виникнення привласнення. Це внутрішній і зовнішній контроль, аудит, організаційне розмежування повноважень, електронні системи обліку та закупівель, механізми повідомлення про корупцію.

Колектив авторів на чолі з Б. Головніним обґрунтовано підкреслюють, що антикорупційний комплаєнс у публічному та приватному секторах є ефективним інструментом превенції, оскільки дає змогу усувати прогалини в управлінні активами. В Україні впровадження комплаєнс-політик, зокрема системи прозорих закупівель, значно зменшило можливості для розкрадання й привласнення ресурсів [2].

Особливою ланкою превенції є механізми внутрішнього фінансового контролю. Наявність незалежних аудитів, обов'язкових ревізій, систем подвійного контролю та автоматизованих інвентаризацій істотно знижує ризик одноосібного розпорядження цінностями. Там, де контроль формальний або недостатній, рівень службових корупційних посягань зростає в рази.

Також важливу частину превентивної інфраструктури становлять засоби кримінального процесу й оперативно-розшукові інструменти: негласні слідчі дії, контроль за вчиненням злочину, фінансовий моніторинг, аналітика ризикових транзакцій, цифрове трасування коштів. За твердженнями Н. Реплюк та В. Копчі, ефективність зазначених процесуальних і оперативно-розшукових інструментів зумовлена не лише їхньою здатністю виявляти та документувати вже вчинені злочини, але й тим превентивним середовищем, яке вони створюють. Реальний і відчутний ризик викриття змушує потенційного правопорушника враховувати високу ймовірність встановлення факту привласнення, фіксації його дій і подальшого притягнення до відповідальності [7]. Отже, сам факт існування дієвих механізмів контролю, аудиту, фінансового моніторингу та негласних слідчих дій чинить стримувальний вплив, зменшуючи готовність службових осіб реалізовувати корисливі наміри.

Однак, незважаючи на наявність значного нормативного та організаційного підґрунтя, система запобігання привласненню залишається недостатньо ефективною. Ключовими проблемами є фрагментарність механізмів контролю, недостатня незалежність внутрішнього аудиту, нерівномірне впровадження комплаєнсу, толерантність до корупційних практик, низька індивідуальна відповідальність за управління майном.

Удосконалення системи запобігання потребує комплексного підходу: гармонізації адміністративних процедур із кримінально-правовими та процесуальними механізмами, посилення контролю, прозорості та цифровізації управлінських процесів. Важливо формувати культуру нетерпимості до корупційних практик, удосконалювати інструменти захисту викривачів і системи регулярного оцінювання корупційних ризиків.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що запобігання привласненню в службовій діяльності повинно здійснюватися в рамках цілісної системи, яка поєднує кримінально-правові, кримінологічні, організаційно-управлінські та процесуально-оперативні механізми. Кримінальна норма, що передбачає відповідальність за привласнення, є лише частиною превентивного потенціалу держави. Ефективність запобігання залежить від взаємодії законодавства з інституційними засобами контролю, антикорупційними політиками, фінансовим моніторингом та оперативним реагуванням.

Детермінанти службового привласнення мають як індивідуальний, так і системний характер, а тому превенція повинна бути багаторівневою. В умовах трансформаційних процесів, воєнного стану та зростання обсягів державних ресурсів актуальність комплексної системи запобігання привласненню лише посилюється. Запропоновані в дослідженні підходи дають змогу розглядати цю проблему не лише як правову, але й як соціальну та управлінську, що вимагає міждисциплінарного реагування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вовченко Р. А. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України : дис. ... д-ра філос. за спеціальністю 081 «Право» / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2025. 222 с. URL : <https://elar.navs.edu.ua/items/7ad3343c-19ce-4a07-a555-aef19e32c218>
2. Запобігання корупції у приватному секторі : монографія / Б. М. Головкін, В. С. Батиргарєєва, О. В. Новіков та ін. ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. 286 с.
3. Козлова Т. Кримінальні корупційні правопорушення під час дії воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 826–831. URL : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.121>
4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Левченко Ю., Миронюк Т. Кримінологічна характеристика привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2023. Т. 2, № 76. С. 126–132. URL : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.21>
6. Реплюк Н., Копча В. Правове використання спеціальних засобів при розслідуванні службового підроблення документів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Т. 3, № 83. С. 249–254. URL : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.38>
7. Яновська О. Новели судової практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях. 2024. URL : <https://share.google/xfOUSLf0pDzCxdozL>

REFERENCES

1. Vovchenko, R. A. (2025). *Prevention of criminal offenses in the field of official activity committed by employees of the National Police of Ukraine* (Doctoral dissertation) / National Academy of Internal Affairs. URL : <https://elar.navs.edu.ua/items/7ad3343c-19ce-4a07-a555-aef19e32c218> [in Ukrainian].
2. Prevention of corruption in the private sector / B. M. Holovkin, V. S. Batyrharieieva, O. V. Novikov, et al. ; B. M. Holovkin, ed. Pravo, 2020. 286 p. [in Ukrainian].
3. Kozlova, T. (2025). Criminal corruption offenses during martial law. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 2, 826–831. URL : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.121> [in Ukrainian].
4. Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001, No. 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
5. Levchenko, Yu., & Myroniuk, T. (2023). Criminological characteristics of misappropriation, embezzlement of property, or taking possession of it through abuse of official position. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, 2(76), 126–132. URL : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.21> [in Ukrainian].
6. Repliuk, N., & Kopcha, V. (2024). Legal use of special means in the investigation of official forgery of documents. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, 3 (83), 249–254. URL : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.38> [in Ukrainian].
7. Yanovska, O. (n.d.) (2024). New developments in the case law of the Supreme Court in criminal proceedings. URL : <https://share.google/xfOUSLf0pDzCxdozL> [in Ukrainian].

N. A. Luhina, L. V. Omelchuk, V. O. Pidhorodetskyi. CHARACTERISTICS OF MEASURES FOR PREVENTING EMBEZZLEMENT IN OFFICIAL ACTIVITIES

In the article, the authors examine a comprehensive set of criminal-law and criminological principles for preventing the misappropriation of property by public officials as provided for in Article 191 of the Criminal Code of Ukraine. It is emphasized that this offence poses an elevated degree of social danger, as it undermines the stability of the system of public administration, distorts the functioning of the civil service, and erodes public trust in state institutions. This issue becomes particularly acute under the conditions of martial law, when the efficiency and transparency of managing state resources are critically important for ensuring defence capability, economic resilience, and humanitarian support for the population.

The legal nature of misappropriation is analysed as a form of selfish abuse of office committed by a public official through the use of their authority contrary to the interests of the service. Typical methods of committing this offence identified in judicial practice are presented, including manipulation of accounting documents, the disposal of entrusted property for private benefit, falsification of financial reporting, and the use of intermediary entities to conceal the real movement of assets.

The study examines criminogenic factors contributing to the commission of misappropriation: the individual-psychological characteristics and value orientations of officials, organisational deficiencies within administrative structures, insufficient internal control, gaps in the regulation of procedures for managing state resources, excessive autonomy of officials, and the weakness of external oversight mechanisms. As the authors emphasize, under martial law additional risks arise from simplified control procedures, expedited procurement, and large-scale movement of material assets and humanitarian supplies.

It is substantiated that an effective prevention system should be viewed as a multi-level structure encompassing criminal-law, organisational, managerial, financial, and operational-search instruments. The authors highlight that the preventive effect is ensured not so much by the severity of criminal sanctions as by the inevitability of detection, the effectiveness of control and audits, digitised accounting processes, the implementation of anti-corruption compliance, and modern financial monitoring systems. It is concluded that real counteraction to misappropriation is possible only under conditions of coherent institutional mechanisms, improved procedures for managing state property, and the development of a culture of zero tolerance toward corrupt practices.

Keywords: misappropriation, public service, public official, acquisitive crimes, criminal liability, criminological determinants, prevention, official corruption.